

„A jövő vagy jobb lesz, vagy semmilyen sem”

Szabó Zoltán, a szociográfus

Szabó Zoltán szociográfiai munkásságának morális alapjai voltak. Nyilatkozatait, tevékenységét mindig alapos adatgyűjtés és elemzés előzte meg, hogy azok a valóságra és ne valamiféle hangzatos politikai szólamra adjanak választ. Már 1934-ben a következőképpen fogalmazott a *Fiatál Magyarország* című lap hasábjain: „A megismerés itt nem könnyű és nem élvezetes feladat. Olyan, mint Tamás apostolé, aki megmártotta ujját a krisztusi sebekben. Csak annyival súlyosbítva, hogy a mai fiatal útját nem a hitetlenség kell vezesse, hanem a hit.”

Szabó Zoltán, ezekből az alapelvekből kiindulva, úgy rajzolta fel Tardot a társadalmi igazságtalanságok térképére, hogy az egyben az egész korabeli magyarság helyzetének bemutatására is alkalmas lett. Írását a kérlelhetetlen pontossággal és hitelességgel megírt tényfeltárás jellemezte. A '30-as évek bükkaljai társadalmának ismertetésén, s annak minden visszasságán keresztül igyekezett a hagyományos faluközösségek felbomlását bemutatni. A summások és napszámok „megbomlott” világát villantotta fel, hogy szertefoszlassa a városi embernek a magyar föld és magyar paraszt életével kapcsolatos idillisztikus elképzeléseit. Betegségek, gyilkosságok, öngyilkosságok, nyomor, földhöz ragadt gondolkodásmód, önpusztító életforma, erkölcstelenségek, mint az évszázados kilátástalanságban élő ember szellemi és jellembeli torzulásának eredményei jelentek meg a kötet lapjain. Több volt ez, mint szokványos birtokstatisztika. Nem pusztán számokkal, adatokkal dolgozott, hanem kereste a társadalom mélyén meghúzódó motivációkat. A hétköznapiak tárgyyszerű adatai mellé odaállította a külső hatások és belső szellemi viszonyok közötti összefüggéseket. A teljes keresztmetszetet az egyesek sorsán keresztül, induktív módon igyekezett bemutatni. Az egyes ember sorsából a tardi helyzetre, Tardból pedig egy egész ország, egy egész társadalmi réteg, a parasztság nyomorára mutatott rá. Kitekintést tett a törpebirtokosok és a vidéki értelmiség helyzetére is. Könyvében a földkérdés központi helyet foglalt el. A paraszti létforma szétesésének egyik legfőbb okát az urbanizáció szívó erejében látta.

A kötet harmadik kiadásának előszavában írta: „Megint ősz van és hű falvaink, Tard és a többiek, megint úgy néznek a tél és a következő újesztendő elé, mint eddig, mint tavaly, vagy tavalyelőtt. Az asztalra ezentúl se fog több étel kerülni, az élet ugyanaz marad, a munka ugyanannyi és a napszám se fog könnyelműen növekedni. Most ugyanazt találnám Tardon, mint egy évvel ezelőtt, a tények ugyanazokról a bajokról vallanának. A temető megszorodott azóta néhány sírral, a falu néhány gyerekkel. Hogy közben ez a könyv megjelent, elfogyott, visszhangot vert, nagyon mellékes a falunak és nyugodt, türelmes parasztjainak. Nem változtatott a sorsukon és nem segíthetett, amint sohase hittem, hogy változtatni fog. A könyvből Tardnak is jutott valami kereset és Rózsa Józsefet, a tanító munkatársat meghurcolták, bár siker nélkül, csak ennyi az egész. A végső eredmény

csak ez: a tardi bajok ismertek lettek, de eltűntetésükre nem történt semmi. Különös országban élünk, ahol a szó hasonló a kőhöz, mely néhány gyűrűt ver a víz színén, és aztán elmerül egyszer s mindenkorra. Nálunk a felismerést nem követi tett, a terveket nem követi megvalósítás. Sokan és sokszor kérdezték tőlem: miért írtam meg mégis ezt a könyvet, ha mindezzel tisztában voltam? A választ egy közéleti előkelőségünk adta meg. „Veszélyes munkát végeznek azok az írók, akik nyugtalanságot keltenek” – mondta. A felelet erre nem lehet más, mint ez: Úgy van, éppen ez a cél: nyugtalanságot kelteni és szorongást. Felizgatni a túlságosan nyugodt kedélyeket, eloszlatni azt a pusztulást takaró hitet: nyugodt és békés ország vagyunk, ahol nem kell történnie semminek se. Kell robbantani félelem nélkül azt a lelkiismeretlen nyugalmat, mely halálos veszedelmek fölött épül, mert halálos dermedtséget jelent. Többet, mint ennyit, alig tehet az író, még ezt a nyugtalanítást sem ő végzi, hanem a tények, melyeknek ő csak közvetítője és hű továbbadója. Merem fordítva mondani az idézett intelmet: azok vesznek magukra nagy felelősséget, akik a veszélyeket takarják, a bajokat eltagadják, és a változtatást halogatják.

Könyvében a klasszikus szociográfia eszköztárát, többek között a személyes jelenléten alapuló beszélgetéseket, a terepmunkát, a kérdőíveket, a helybéli népdalokat, verseket, sírfeliratokat, s a falusi gyermekek dolgozatait éppúgy alkalmazta, mint az írói érzékenységből fakadó mélyre látás adottságát. Vizsgált, tüneteket mérlegelt, diagnózist állított fel, sőt gyógymódot ajánlott. Gazdag függelékekkel ellátott művét mégis egy temetői képpel zárta: „A jegyzőgyakornok a legfontosabb halott a parasztok temetőjében, ahol eldült kereszt alatt Jézus nevében nyugszik a régi Tard.”

Másik nagy szociográfiai munkájában, az 1938-as Cifra nyomorúságban is egy archaikus paraszti közösségnek, a palócságnak a folyamatos szétmorzsolódását elemezte. Úgy látta, hogy a főváros relatív közelsége, s a „nagyvárosok” – Salgótarján, Miskolc – vonzóereje, a hagyományos közösség szisztematikus felbomláshoz fog vezetni. Végeredményét tekintve a Cifra nyomorúság ennyiben A tardi helyzet megállapításait erősíti: azaz a földközponitú falusi közösség és a kapitalizálódás felé mutató városias létforma ellentétét.

A '20-as, '30-as évek az átmenetiség éveit voltak. Átmenet a két világháború között, s egy csonkolt társadalom és a gazdasági szerkezetből fakadó túlélési kísérlet konszolidációs politikája és egy világméretű gazdasági válság letaglózó valósága között. Átmenet a napszámos parasztság társadalmi rétegéből az ipari társadalmak munkás rétegei, egy számára teljesen idegen világ felé. Ez az idegen világ, állapította meg Szabó, a parasztok számára nem cél, csak eszköz, hogy átmeneti bér munkájukból, spórolt keresetükből földet vásároljanak, és önálló gazdaként boldoguljanak. A földből megélni képtelen parasztság sorsa nem egyszerűen a birtokelosztás kérdése csupán. Fölvetette a magyar történelmi fejlődésben rejlő sajátosságokat, s az általa vizsgált kérdés ettől kezdve történelmi dimenziókba került. Logikai gondolatmenetében egy félfeudális világ „megerősített” önfejlődésének kísérletét követhetjük nyomon, amely nyilvánvalóan nem jelenthetett tényleges megoldást a felbomló régi közösségek bajaira.

Mindezek miatt Szabó, átfogó társadalomkritikájában, a magyar társadalom szerkezetének olyan átalakítását sürgette, amely hosszú távon is egyensúlyt

teremthetett volna. Nem földosztást, hanem földreformot követelt. Ezt tartotta ugyanis a probléma legkardinálisabb kérdésének. Művei ilyen értelemben társadalomébresztő szerepet kaptak. Szabó Zoltán nemcsak megdöbbeneni akart, hanem azonnali cselekvést sürgetett.

Írásaiban a mesterkéltég nélküli, természetesen és jólesően áradó stílus figyelhető meg. A száraz szociográfiai adatokat nem tudományoskodó, hanem sokkal inkább olyan irodalmi stílusban volt képes megfogalmazni, hogy az élvezetes olvasmánná válhatott az átlagos olvasó számára is. Írását prózában fogalmazott lírai vallomásnak, morális töltetű esszének érezzük. Mint valami speciális útikönyv, a Cifra nyomorúság nem az egyszerű utazó szemével láttatja a tájat, hanem a dolgok mögé néző, s az ott élőkkel együtt érezni tudó író szemével. „Mert ez a szegénység csakúgy hozzátartozik a tájhoz, mint a szépség. A föld, mely változatos az utazónak, nehéz a parasztnak.” Nem a látnivalókat sorolta, hanem a látható dolgok mögött meghúzódó problémákra hívta fel a figyelmet. „Olyan ez a föld, mint a parasztlak, akik rajta élnek: cifra és nyomorúságos egyszerre. A ruhája ennek a tájnak szép és pompás, antik ékszerei a várromok, színei a sokféle erdő zöldje, a földszalagok sokárnyalátú barnája. De a mélye szegény és nélkülöző. Ezt a szegény földet úgy rejti a táj, mint sovány testet a sok cifra szoknya.”

Nem a „szakmának”, hanem a közvéleménynek kívánt egy olyan felrázó művet a kezébe adni, amelyből világossá válhatott számára, hogy a problémák nem egy-egy szakember belső ügyei, hanem az egész nemzeté, az egész magyar társadalomé. Mert bár a fent idézett két szociográfiai műben látszólag egy-egy kiválasztott tájegység problémáit elemezte, taglalta, azért nyilvánvaló, hogy ezeken keresztül az egész magyar társadalom belső fejlődési rendellenességeit igyekezett bemutatni. Ezeken a tájakon ugyanis föllelhető volt úgyszólván minden magyar társadalmi képlet, s háborítatlanságukban jobban meg lehetett figyelni a fejlődés irányát és eredményeit. A falukutatás szűkebb horizontjáról a társadalomkutatás tágasabb mezőire terelte a figyelmet. „Nem a munka keseríti az embert, hanem a társadalom” – idézi A tardi helyzetben egy öreg parasztember bölcsességét, s ezzel egyben kimondja a legfőbb problémát is. Úgy tartotta, hogy az egyetlen megoldás az egész társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése lehet.

Mindezek miatt írásaiban nemcsak a parasztság kérdéseit boncolgatta, hanem a munkásságét és a polgárságét is, s ez alapjaiban különböztette meg munkáját a korszak többi szociográfiai műveitől. A szociográfia módszereivel és a társadalomkutatás tudományos eszközeivel rendkívül plasztikusan, kristálytisztá precizitással és kiváló arányérzékkel mutatta be a magyar paraszti társadalom proletarizálódásának cifra nyomorúságát, illetőleg az ipari munkásság és a nagyipari kapitalizmus speciális, magyarországi, feudálisztikus megjelenési formáit. A szociális rövidlátást, az egészségtelen közszellemet és a helytelen politikát okolta a történelemért. Azt vallotta, hogy a könyvében vázolt világ nem pusztán szociális, hanem lelki is.

Írását sok helyütt áthatották a magyarságért érzett aggodalom, a féltés hangjai. Ennek egyik jeleként mondja ki a Cifra nyomorúság utóhangjában: „*A jövő vagy jobb lesz, vagy semmilyen sem.*” Kutatásainak és megállapításainak talán ez a fájdalmas végkicsengése teszi művét, műveit nemcsak az akkori, hanem a jelenkori Magyarország helyzetére vonatkozóan is megrendítővé.